

Оглядове досьє
щодо законодавчого регулювання форм сімейного виховання дітей-сиріт і
дітей, позбавлених батьківського піклування,
у державах-членах ЄС і США*

Анотація. Викладено результати аналізу законодавчого регулювання форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Іспанії, Литві, Польщі та США. Акцентовано увагу на відсутності уніфікованих законодавчих норм на рівні Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо цього питання, а також детально розглянуті особливості законодавчого визначення і критерії розмежування таких форм стосовно вразливих груп дітей.

Ключові слова: батьки-вихователі; діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; дитячий будинок сімейного типу; прийомні батьки; прийомні діти; прийомна сім'я; сімейний патронат; сімейна форма виховання; фостерна сім'я.

Вступ.

Повномасштабна війна в Україні збільшила кількість вразливих категорій дітей, як-от дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування. За даними, оприлюдненими Головою правління об'єднання неурядових організацій «Українська мережа за права дитини» у квітні 2024 року, загальна чисельність дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні (без урахування дітей на окупованих територіях і дітей, які не мають відповідного юридичного статусу) складає близько 70 тисяч осіб. Зокрема, внаслідок воєнних дій понад 13 тисяч дітей залишилися без батьківського піклування, 1759 із них стали сиротами¹.

Масштаби проблеми зумовили необхідність перегляду законодавства щодо регулювання системи сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою створення для них умов проживання, максимально наближених до сімейного оточення. Вважається, що прийомна сім'я є важливим соціальним інститутом становлення особистості дитини, саме тому спостерігається загальносвітова тенденція щодо застосування альтернативної до інтернатської опіки. Наприклад, прийомні діти становлять майже 75 % (приблизно 56500) від усіх дітей, які перебувають під опікою в Англії. В Ірландії тільки 5 % дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають у закладах інтернатного типу, інші перебувають у прийомних сім'ях або сімейних дитячих будинках. Аналогічна ситуація спостерігається у Норвегії, відповідно 89 % проти 5 %, а у США – 75 % проти 14 %².

---

¹ Куцова М. Без батьків під час війни: яка ситуація із сиротами в Україні. URL.: <https://voices.org.ua/news/bez-batkiv-pid-chas-viyny-iaka-sytuatsiia-iz-syrotamy-v-ukraini/>

² The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee—Evidence-Based Recommendations for Alternative Care. Bárbara Mourão Sacur1 and Elisete Diogo. URL.: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8700423/>

Зазначене обумовлює необхідність здійснення аналізу зарубіжного досвіду щодо законодавчого регулювання форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, задля прийняття в Україні рішень у найкращих інтересах дітей.

Основна частина.

В ЄС відсутні єдині імперативні норми і правила щодо визначення форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Кожна держава-член ЄС застосовує в цьому питанні власне внутрішнє право. Це пов'язано з тим, що згідно з Договором про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства)³ (далі – Договір про ЄС) ЄС не має компетенції щодо уніфікації або гармонізації матеріального сімейного і спадкового права держав-членів, окрім заходів у сфері судової співпраці в цивільних справах, що мають транскордонні наслідки (стаття 65 Договору про ЄС).

Проте, всі держави-члени ЄС поділяють загальні принципи щодо захисту прав та інтересів дітей, що закріплені в міжнародних і європейських конвенціях, приєднуються до рекомендацій Європейського Парламенту, Комітету міністрів Ради Європи, а також спираються на певні уніфіковані підходи, визначені цивільно-правовою доктриною. Так, найкращі інтереси дитини мають характеризуватися першочерговою увагою в усіх діях щодо дітей. Цей принцип, викладений у статті 3(1) Міжнародної Конвенції про права дитини⁴, сторонами якої є всі держави-члени Ради Європи, і є однією із засад тлумачення міжнародних прав дитини. У положеннях згаданої статті визначено, що «у всіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, найкращі інтереси дитини мають бути на першому місці».

Цей принцип відтворено й у законодавстві ЄС: він проголошується у положеннях статті 24(2) Хартії основних прав ЄС⁵; на концепції найкращих інтересів дитини ґрунтується Директива Ради 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року «Про право на возз'єднання сім'ї»⁶ тощо.

У 2021 році Європейською Комісією прийнято два програмні документи задля забезпечення найкращого життя для дітей: Стратегію ЄС щодо прав дитини (далі – Стратегія) і Європейські гарантії щодо дитини (далі – Гарантії)⁷. Стратегія передбачає спільну відповідальність держав-членів ЄС за реалізацію прав кожної дитини і побудову разом із дітьми рівноправних суспільств для всіх,

³ Договір про заснування Європейської Спільноти від 25.03.1957 року (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року). URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

⁴ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року : Схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

⁵ Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

⁶ Council Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the right to family reunification. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003L0086>

⁷ The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/child/eu-strategy-rights-child-and-european-child-guarantee_en

а відповідно до Гарантій держави-члени ЄС повинні визначити потреби конкретних груп дітей, а саме дітей, які знаходяться в альтернативному (особливо в інституційному) закладі, оскільки негативні «стигми», що оточують дітей в умовах альтернативної опіки, продовжують відрізняти їх від інших. Ті, хто виростає без підтримки сім'ї або ризикує бути розлученим із сім'єю, є одними з найбільш знедолених груп суспільства, оскільки їхні потреби можуть не враховуватися, особливо коли вони перебувають в умовах низькоякісного альтернативного догляду.

У питаннях опіки пріоритетним визнається законодавство держав-членів ЄС, однак необхідно звернутися до Регламенту Ради (ЄС) 2019/1111 про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у шлюбних справах, у справах про батьківські права та обов'язки та міжнародне викрадення дітей⁸ (далі – Регламент), відповідно до якого функціонування сфери правосуддя в ЄС враховує різні правові системи та традиції держав-членів ЄС. Так, відповідно до статті 30 Регламенту рішення, прийняте в державі-члені ЄС, визнається в інших державах-членах без необхідності спеціального провадження. Водночас підкреслюється, що ЄС несе відповідальність за сприяння судовому (юридичному) співробітництву в цивільних справах, які мають транскордонні наслідки⁹, що відповідає змісту статті 65 Договору про ЄС. Серед іншого, сфера застосування Регламенту включає будь-яку форму влаштування дитини в прийомну сім'ю або під інституційну опіку (пункт 11 Преамбули).

Радою Європи також напрацьовано низку документів рекомендаційного характеру із зазначеного питання. Зокрема, у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам № R (87) 6 від 20 березня 1987 року про прийомні сім'ї¹⁰ зазначено, що «головним пріоритетом держави має бути забезпечення заміної сімейної опіки завжди, коли це можливо». Як зазначено в документі, прийомна сім'я має місце, коли дитина довірена іншим особам, парі або окремій особі («прийомні батьки»), які піклуються про дитину довгий або невизначений час, і які не мають законної опіки над дитиною та не є її батьками. Основною тезою Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи державам-членам № Rec (2005) 5 від 16 березня 2005 року про права дітей, які проживають в інтернатних закладах¹¹, є те, що перебування дитини в інтернатному закладі варто розглядати як виняток, який повинен бути усунений за першої сприятливої можливості влаштування її в сім'ю.

---

⁸ Council Regulation (EU) 2019/1111 of 25 June 2019 on jurisdiction, the recognition and enforcement of decisions in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, and on international child abduction (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/1111/oj>;

EU and family law. URL: <https://www.citizensinformation.ie/en/birth-family-relationships/eu-and-family-law/>

⁹ Cross-border placement of a child including foster family. URL: https://e-justice.europa.eu/38621/EN/crossborder_placement_of_a_child_including_foster_family

¹⁰ COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS. RECOMMENDATION № R (87) 6 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON FOSTER FAMILIES¹ (Adopted by the Committee of Ministers on 20 March 1987 at the 405th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/rec-87-6e-on-foster-families/1680a3b3e>

¹¹ Recommendation Rec(2005)5 of the Committee of Ministers to Member States on the Rights of Children Living in Residential Institutions (Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2005 at the 919th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2005/en/13629>

В *Іспанії* питання опіки врегульовано відповідно до цивільного законодавства, а також законів «Про правовий захист неповнолітніх, часткову зміну Цивільного кодексу і Цивільно-процесуального закону»¹² 1996 року і «Про внесення змін до системи захисту дітей та підлітків» 2015 року¹³. Положеннями останнього змінено систему захисту дітей і підлітків відповідно до принципів, закладених у Міжнародній Конвенції про права дитини. Так, у нормах статті 12 визначено керівні принципи реформування закладів захисту дітей і підлітків із вказівкою на те, що пріоритет надаватиметься заходам постійного характеру над тимчасовими, сімейним заходам над інтернатними і заходам за згодою над тимчасовими. Крім того, зазначена стаття встановлює обов'язок державних установ щодо перегляду у визначені строки прийнятих заходів захисту. Відповідно до статті 21 визначено пріоритетність сімейного догляду над інтернатним, оскільки дитині для адекватного розвитку особистості потрібне сімейне середовище. Інтернатне виховання застосовується як виняток у випадках, коли необхідна госпіталізація або коли опіка в інтернаті відповідає найкращим інтересам дитини.

У цьому ж контексті змінено й законодавчі підходи до опіки над дітьми, визначені Цивільним кодексом Іспанії¹⁴ (далі – ЦК). Зокрема, ЦК доповнено положенням про пріоритет сімейного піклування над інтернатним. Відповідно до статті 173 ЦК сімейна опіка (патронатне виховання) забезпечує повну участь неповнолітнього в житті сім'ї і покладає на особу, яка приймає неповнолітню особу, обов'язки щодо піклування, повне утримання, забезпечення харчуванням, виховання в атмосфері любові та ніжності. У випадку, коли неповнолітня особа має інвалідність, така особа повинна продовжувати отримувати спеціалізовану допомогу або прийняти інші види допомоги, які більше відповідають її потребам. Варто зазначити, що патронат над неповнолітнім припиняється: за рішенням суду; за рішенням публічного органу, за власною ініціативою або за поданням прокуратури, батьків, опікунів, патронатних вихователів або самої неповнолітньої особи, якщо вона досягла достатньої зрілості, коли це визнано необхідним для захисту її інтересів, з урахуванням позиції патронатних вихователів, неповнолітньої особи, її батьків або опікунів; у разі смерті або оголошення померлим патронатного вихователя (вихователів) неповнолітнього; після досягнення дитиною повноліття.

Щодо регіонального регулювання форм сімейного піклування, то автономні співтовариства, які є територіально-адміністративними одиницями, мають власні закони, що ґрунтуються на національному законодавстві та міжнародному праві.

До дітей, які потребують вжиття щодо них заходів опіки, застосовується термін «дитина, яка перебуває в безпорадному стані». Сімейна патронатна опіка здійснюється як у розширеній сім'ї самої дитини (реалізується родичами

¹² Ley Orgánica 1/1996, de 15 de enero, de Protección Jurídica del Menor, de modificación parcial del Código Civil y de la Ley de Enjuiciamiento Civil. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1996-1069>

¹³ Ley 26/2015, de 28 de julio, de modificación del sistema de protección a la infancia y a la adolescencia. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2015-8470>

¹⁴ Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1889-4763>

дитини), так і в чужій сім'ї. Залежно від тривалості, опіка може мати різні форми¹⁵. Тимчасовий сімейний прийом (опіка), який передбачає тимчасове розміщення дитини в залежності від поточної ситуації з її подальшою реінтеграцією у власну сім'ю або до тих пір, поки буде прийнято захід захисту, який є більш стабільним за своєю природою. Така прийомна опіка триває максимум два роки, якщо в найкращих інтересах неповнолітнього не вбачається подовження цього заходу.

Постійний сімейний прийом (опіка) встановлюється або наприкінці дворічного періоду тимчасової опіки, якщо реінтеграція у власну сім'ю неможлива, або безпосередньо у випадках неповнолітніх з особливими потребами, або коли цього вимагають обставини неповнолітнього та його сім'ї.

Патронатна сімейна опіка по відношенню до неповнолітніх з особливими потребами є спеціалізованою, якщо вона здійснюється в сім'ї, в якій один із її членів має кваліфікацію, досвід і спеціальну підготовку для виконання такої функції. Така особа має право на отримання відповідної фінансової компенсації. Спеціалізоване патронатне виховання може бути професійним, якщо у патронатного вихователя є кваліфікація, досвід і спеціальна підготовка, а також наявні трудові відносини з компетентною державною організацією.

Крім того, застосовується і така форма, як невідкладний сімейний прийом, розрахований переважно на дітей віком до шести років, тривалістю не більше шести місяців із подальшим вирішенням питання про відповідний захід захисту в сім'ї.

Після настання повноліття особам, які перебували під сімейним патронатом, надається державна соціальна допомога. Так, особи віком від 18 до 22 років, які походять із центрів захисту дітей або є абсолютними сиротами, мають право на отримання мінімального життєвого доходу (IMV)¹⁶.

Економічну підтримку дітям-сиротам після настання повноліття надають також і професійні фонди. Наприклад, Фонд сиріт Національного корпусу поліції¹⁷ надає таким особам допомогу у формі: звичайної фінансової допомоги до настання 24 років, яка у 2024 році сягає від 240 євро до 400 євро в місяць; допомоги у зв'язку з початком навчального року – від 130 євро до 300 євро; заохочення до навчання особам у віці від 24 років до 26 років у розмірі від 158 до 4200 євро (для освітнього і професійного навчання).

У *Литві* опіка (піклування) над дитиною, яка залишилася без піклування батьків, гарантована Конституцією Литовської Республіки, регулюється відповідно до Цивільного кодексу, законів про захист прав дитини, про соціальні пенсії, а також Положенням про організацію догляду за дітьми, затвердженим

---

¹⁵ Acogimiento Familiar. URL: <https://www.mdsocialesa2030.gob.es/derechos-sociales/infancia-y-adolescencia/acogimiento-familiar.htm>

¹⁶ Ley 19/2021, de 20 de diciembre, por la que se establece el ingreso mínimo vital. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2021-21007>

¹⁷ APOYO ASISTENCIAL. URL: <https://www.fundacion-huerfanos.org/hasta-cumplir-los-24/#:~:text=APOYO%20ECON%C3%93MICO,produce%20al%20comienzo%20del%20curso>

постановою Уряду від 27 березня 2002 року № 405¹⁸ (далі – Постанова), іншими нормативно-правовими актами.

Зокрема, у Постанові міститься визначення терміну «дитина, яка залишилася без піклування батьків». До такої категорії, насамперед, віднесено: дітей-сиріт; дітей, у яких обоє батьків або близькі родичі невідомі (знайдена дитина); дітей, у яких один із батьків чи обидва пропали безвісти й оголошені в розшук, оголошені судом померлими або визнані безвісно відсутніми, визнані в установленому порядку недієздатними, тимчасово не можуть піклуватися про дитину внаслідок хвороби обох батьків або одного з них, арешту, відбування покарання, з інших поважних причин.

У 2015 році розпочато реформу системи опіки над дитиною, яка триває й нині. Її метою є зменшення залежності від інституційної опіки і збільшення рівня надання таких послуг у громаді та сім'ї¹⁹. Сутнісно реформа полягає в суттєвому скороченні (до повної ліквідації) великих державних дитячих закладів інтернатного типу, в яких діти, позбавлені батьківського піклування, виховуються ізольовано від суспільства, та в переході до громадських дитячих будинків на утриманні муніципалітетів, які зазвичай вміщують невелику кількість дітей і розташовані в жилих будинках або квартирах.

На виконання реформи прийнято зміни до Цивільного кодексу Литовської Республіки²⁰ (далі – ЦК). Відповідно до змін пріоритетним є виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ях, а форми інституційної опіки застосовуються у виключних випадках. Зокрема, дитина, яка залишилася без піклування батьків, влаштовується до дитячого закладу лише у виняткових випадках, коли відсутня можливість віддати таку дитину для піклування в сім'ю, опікуну або до сімейного будинку.

Відповідно до ЦК опіка (піклування) над дитиною може бути тимчасовою і постійною. Формами опіки (піклування) над дитиною є: опіка (піклування) в сім'ї; догляд у диспансері; опіка (піклування) у дитячому закладі. При цьому така форма сімейного виховання, як прийомна сім'я, призначається судом і зазвичай реалізується в межах постійної опіки (піклування), що встановлюється над дитиною, яка залишилася без піклування батьків і яка за нинішніх умов не може повернутися в сім'ю. Виховання і представництво прав і законних інтересів такої дитини довіряється іншій сім'ї, сімейному або дитячому закладу.

ЦК також визначає два підвиди прийомної сім'ї, а саме: опіка (піклування) над дитиною в сім'ї, в якій може утримуватися не більше п'яти дітей (загальна кількість дітей у сім'ї, яка має власних дітей, не більше п'яти дітей, окрім випадку наявності братів і сестер) у сімейному оточенні; опіка (піклування) над дітьми в сім'ї, коли юридична особа (сім'я) піклується про шістьох і більше дітей (загальна кількість дітей у сім'ї, яка має власних дітей, не більше дванадцяти

¹⁸ Dėl Vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo. LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ. 2002 m. kovo 27 d. № 405. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163202?jfwid=32wf90sn>

¹⁹ Institucinės globos pertvarka. URL: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/institucines-globos-pertvarka/>

²⁰ CloseLietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas. 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII-1864 Vilnius. URL.: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107687>

дітей), у сімейному оточенні. Загальна кількість дітей може бути більшою, якщо рідні брати і сестри не розділені, або меншою у разі виховання дитини-інваліда.

Різниця між зазначеними видами прийомної сім'ї полягає в тому, що в першому випадку – це звичайна сім'я, в якій виховання дитини здійснюється в сімейному оточенні, а в іншому випадку – це дитячі будинки²¹ або малі прийомні будинки сімейного типу²² на утриманні муніципалітетів, в яких дитина також виховується в сімейному оточенні. Це передбачає створення умов, максимально наближених до життя як у родині: діти мають свою кімнату, за ними доглядає персонал, діти ходять до школи, відвідують гуртки та позакласні заходи, самостійно готують їжу і роблять закупи, якщо вони здатні до цього відповідно до свого віку та зрілості.

Виховання у прийомних сім'ях триває до: досягнення дитиною повноліття (до 18 років); повернення батькам; усиновлення; одруження. Водночас після припинення опіки (піклування) над дітьми у зв'язку з досягненням повноліття або одруженням, виплата цільової доплати по опіці (піклуванню) колишньому опікунові (піклувальнику) продовжується, якщо колишній підопічний залишається проживати разом із колишнім опікуном (піклувальником), перебуває на його утриманні, навчається за загальноосвітньою програмою, але до досягнення колишнім підопічним 23 років. Окрім того, коли дитина, яка перебуває під опікою, досягає повноліття, або коли опіка (піклування) закінчується у зв'язку з її емансипацією, а також у зв'язку з одруженням, до досягнення нею 25-річного віку, їй надається одноразова фінансова допомога, яка може бути використана для придбання житла, оренди житла, сплати кредиту на житло, придбання меблів, побутової техніки, відео-та аудіотехніки, одного персонального комп'ютера тощо²³.

У **Польщі** опіка (піклування) над дитиною реалізується у формі сім'ї (приймна сім'я) і в інституційній формі (заклад опіки і виховання).

Сімейна патронатна опіка – форма догляду за дитиною, яка повністю або частково позбавлена батьківського піклування. Це тимчасово форма догляду за дитиною. До прийомних сімей влаштовуються діти, батьки яких остаточно або тимчасово позбавлені батьківських прав або обмежені в батьківських правах. Дитина влаштовується в прийомну сім'ю на підставі рішення суду і після отримання згоди батьків-вихователів²⁴.

Формами сімейного піклування (сімейного патронату) відповідно до Закону про підтримку сім'ї та прийомну сім'ю²⁵ (далі – Закон) є прийомна сім'я

²¹ Vilma Augienė: Globos namų pertvarka – kaip ji vyksta ir ką apie tai mano patys vaikai ar turintieji negalia? URL: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/vilma-augiene-globos-namu-pertvarka-kaip-ji-vyksta-ir-ka-apie-tai-mano-patys-vaikai-ar-turintieji-negalia-18-1359772>

²² D. Grybauskaitė: mūsų vaikai tapo sistemos įkaitais. URL: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/100887/d-grybauskaite-musu-vaikai-tapo-sistemos-ikaitais>

²³ Išmokos tėvų globos netekusiems vaikams. URL: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/socialine-parama-seimoms-ir-vaikams/ismokos-tevu-globos-netekusiems-vaikams/>;
Vaiko globa: ką svarbu žinoti 2024 metais? URL: <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/2201852/vaiko-globa-ka-svarbu-zinoti-2024-metais>

²⁴ Rodzinna piecza zastępcza. URL: <https://hrubieszow.naszepcpr.pl/pieczka-zastępcza/rodzinna-pieczka-zastępcza>

²⁵ Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Stan prawny aktualny na dzień: 20.06.2024. URL: <https://lex.lege.pl/ustawa-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczy-zastępczej/rozdzial-2-rodzinna-pieczka-zastępcza/6260/>

і сімейний дитячий будинок. При цьому прийомна сім'я може бути таких типів: споріднена – створюється подружжям або самотніми особами, які є найближчими родичами дитини (бабусею, дідушем, братом, сестрою); непрофесійна – створюється як родичами дитини, які не є її рідними братами і сестрами, так і особами, не пов'язаними з дитиною; професійна – прийомна сім'я, з якою представник органу місцевого самоуправління (староста) укладає договір про виконання функцій професійної прийомної сім'ї. Такий тип прийомної сім'ї створюється подружжям або особою, яка не перебуває у шлюбі, які не перебувають у родинних стосунках з дитиною. Якщо договір укладено подружжям, один із них, який зазначений у договорі, отримує фіксовану щомісячну допомогу. Тривалість контракту – мінімум 4 роки.

У професійній або непрофесійній прийомній сім'ї одночасно може перебувати не більше 3 дітей. Однак, у разі необхідності, допускається одночасне влаштування більшої кількості дітей в прийомну сім'ю – за згодою прийомної сім'ї та після отримання позитивного висновку координатора сімейного виховання (стаття 53 Закону). Коли дитину влаштовують у непрофесійну прийомну сім'ю, у такій сім'ї хоча б одна особа повинна мати постійне джерело доходу.

Окрім звичайної професійної прийомної сім'ї, так званої «базової», існує два специфічних типи такої сім'ї: спеціалізована – до такої сім'ї входять діти з інвалідністю або діти, які мають проблеми із соціальним функціонуванням, влаштовані в прийомну сім'ю на підставі Закону про провадження у справах неповнолітніх, а також неповнолітні матері з дітьми; діюча як сімейна екстрена служба, яка є своєрідною «швидкою службою» для дітей (дитина перебуває в такій сім'ї до 4 місяців, але в обґрунтованих випадках строк такого сімейного виховання може бути продовжений до 8 місяців або до закінчення судового розгляду) (статті 58, 59 Закону).

Іншою формою сімейного виховання є сімейний дитячий будинок – це будинок, в якому можуть перебувати одночасно не більше восьми дітей. З особою, яка керує сімейним дитячим будинком, староста укладає договір про надання послуг, така особа має право на фіксовану щомісячну допомогу. Тривалість контракту складає мінімум 5 років.

Прийомна сім'я або сімейний дитячий будинок можуть бути створені подружжям або особою, яка не перебуває у шлюбі, якщо вони: не позбавлені і не були позбавлені батьківських прав; їх батьківські права не обмежені; не мають аліментних зобов'язань; не обмежені в дієздатності; отримали довідку лікаря первинної медико-санітарної допомоги про відсутність протипоказань за станом здоров'я для прийомної сім'ї або сімейного дитячого будинку; проживають на території Республіки Польща; здатні забезпечити дитині належні житлово-побутові умови (задоволення індивідуальних потреб дитини; емоційний, фізичний, соціальний розвиток; належне виховання і розвиток інтересів дитини; організація відпочинку та вільного часу); гарантують належне забезпечення прийомної сім'ї та не внесені до бази даних Реєстру статевих правопорушень з обмеженим доступом. Виконання функцій непрофесійної прийомної сім'ї, професійної сім'ї та управління сімейним дитячим будинком може покладатися

виключно на осіб, які не були засуджені за вчинення умисних злочинів (стаття 42 Закону).

Вихованці сімейного піклування після досягнення повноліття за згодою прийомної сім'ї або особи, яка керує сімейним дитячим будинком, можуть залишатися у своїй прийомній сім'ї або в сімейному дитячому будинку не довше, ніж до 25 років, якщо вони навчаються або мають довідку про значний чи середній ступінь інвалідності і одночасно навчаються²⁶.

Отже, питання визначення та змістовної наповненості терміну «приймна сім'я» в державах-членах ЄС регулюється на рівні національного законодавства²⁷. Варто зазначити, що майже половина держав-членів ЄС мають законодавчі положення, відповідно до яких визначена максимальна кількість дітей, які можуть бути влаштовані в одну прийомну сім'ю. Однак, навіть при цьому їх правозастосування часто пов'язано з необхідністю врахування індивідуальних особливостей дитини (фізичного і психічного стану здоров'я); кількості біологічних дітей у сім'ї; кількості рідних братів і сестер тощо. Так, у **Хорватії** одна прийомна сім'я може мати тільки трьох дітей (винятки робляться у випадках, наприклад, наявності у такої дитини рідних братів і сестер). У **Фінляндії** максимальна кількість дітей в одній прийомній сім'ї становить чотири дитини, у тому числі це діти, які вже проживають у сім'ї. Винятки передбачені лише у випадку розміщення у прийомній сім'ї рідних братів і сестер. Наприклад, у **Франції** Голова Ради Департаменту (Conseil général) може дозволити прийомним батькам розміщення більше дітей, ніж дозволено законом (до трьох дітей), якщо є особливі потреби та відповідні умови розміщення. Натомість, у таких державах-членах ЄС, як **Німеччина** і **Румунія**, в яких відсутні такі законодавчі положення, кількість дітей визначається в кожному конкретному випадку. Варто зазначити, що в інших державах-членах ЄС частими є загальні положення, які пов'язують максимальну кількість дітей із такими аспектами, як: наявність місця, фізичні та розумові здібності дитини та її потреби, кількість дорослих опікунів у прийомній сім'ї і кількість біологічних дітей, які вже проживають у прийомній сім'ї або сімейному дитячому будинку. З огляду на це, рішення щодо кількості дітей у прийомних сім'ях приймається відповідальним органом або соціальним спеціалістом, які оцінюють спроможність прийомної сім'ї та / або відповідають за конкретну дитину.

США. Згідно зі статистичними даними, у США більше 400000 дітей знаходяться на вихованні у прийомних сім'ях²⁸. У державі майже не існує дитячих закладів інституційного типу, система допомоги дітям сформована на засадах фостерних (приймних) сімей²⁹. Їх головне завдання – надати тимчасовий притулок дитині, яка в силу певних обставин залишилася без сім'ї. Це стосується не тільки дітей, які залишилися без батьків, але й дітей, які позбавлені батьківського піклування, а також таких, що опинилися у складних

²⁶ Wspieranie rodziny i piecza zastępcza. URL.: <https://empatia.mpips.gov.pl/dla-swiadczeniobiorcow/rodzina/wsparcie>

²⁷ Standards on foster care. URL: <https://fra.europa.eu/en/content/standards-foster-care>

²⁸ Foster Statistics. URL: <https://www.risescv.org/foster-statistics>

²⁹ Лешанич Л.В. Досвід застосування фостерного виховання у деяких країнах. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/26.pdf>

життєвих обставинах. Пріоритетним стало екстрене влаштування дитини до прийомної сім'ї до досягнення нею повноліття³⁰, а також створення умов для влаштування у найкоротші терміни дитини на постійне місце проживання до прийомних сімей.

Питання забезпечення прав дітей, які позбавлені батьківського піклування або потрапили у складні життєві обставини, регулюються Федеральним Регулятивним Кодексом США³¹, низкою федеральних законів, зокрема: про усиновлення та безпечні сім'ї³², про допомогу при усиновленні та захист дітей³³, про покращення усиновлення³⁴, про соціальне забезпечення³⁵, а також законодавчими актами в окремих штатах.

Відповідно до законодавства закріплено шість форм прийомної сім'ї³⁶. Найпоширенішою формою є традиційне прийомне виховання (патронатна сім'я). Це система, за якої діти розміщуються в сім'ях, які надають тимчасовий догляд, доки дитина не возз'єднається зі своєю біологічною сім'єю або буде усиновлена. Патронатні сім'ї проходять ретельний відбір, навчання і отримують ліцензію для забезпечення безпечного і сприятливого середовища для дітей. Патронатні сім'ї отримують фінансову компенсацію і послуги підтримки від органів соціального обслуговування для покриття витрат на утримання дітей. Рекомендований період перебування дитини в патронатній сім'ї – до двох років, саме такий період у середньому є достатнім для соціальних служб у пошуку оптимальних варіантів влаштування дитини. У сім'ї може перебувати не більше 6 дітей, у тому числі рідних братів та сестер, та не більше 2 новонароджених дітей віком до двох років. Дитина, яка проживає в патронатній сім'ї, юридично залишається під опікою держави: у патронатних батьків не виникає щодо неї юридичних прав, за рішенням агентства дитина може бути переведена до іншої патронатної сім'ї.

Друга форма – довгострокова прийомна сім'я (постійна прийомна сім'я), в якій діти проживають на постійній основі. Довгострокове влаштування передбачає влаштування дитини у прийомну сім'ю на тривалий строк. Цей період може становити від двох років і більше років, до тих пір, поки дитина не досягне повноліття³⁷. Прийомні батьки поділяють законну опіку над дитиною з агентством соціального забезпечення або державою. Тривале утримання забезпечує стабільність і безпеку для дитини, дозволяючи їй сформувати добре налагоджені сімейні зв'язки.

Свою чергою, короткострокове прийомне виховання – форма прийомної сім'ї, яка передбачає необхідність негайного розміщення дитини в безпечному

³⁰ Бельо Л.Ю. Фостерне виховання дітей у США та Великій Британії. *Право*, 2021 р., № 2 (72). URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2021/5.pdf

³¹ Code of Federal Regulations. URL: <https://www.govinfo.gov/app/collection/cfr>

³² Adoption and Safe Families Act of 1997. URL: <https://www.congress.gov/bill/105th-congress/house-bill/867>

³³ Adoption Assistance and Child Welfare Act of 1980. URL: <https://www.congress.gov/bill/96th-congress/house-bill/3434#:~:text=Defines%20child%20welfare%20services%20to,is%20not%20possible%20or%20appropriate>

³⁴ Fostering Connections to Success and Increasing Adoptions Act of 2008. URL: <https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-bill/6893>

³⁵ The Social Security Act. URL: <https://www.ssa.gov/history/35act.html>

³⁶ Understanding the Different Types of Foster Parenting. URL: <https://www.thecamelotdifference.com/understanding-the-different-types-of-foster-parenting>

³⁷ Long Term Fostering or Adoption — Finding the Right Path Forward. URL: <https://consideringadoption.com/foster-care/foster-vs-adopt/long-term-fostering-or-adoption/>

середовищі через непередбачені обставини. Прийомні сім'ї зазвичай надають короткостроковий догляд за дітьми, які перебувають під державною опікою (як правило, протягом 72 робочих годин, доки не буде знайдено родича чи прийомну сім'ю).

Форма прийомної сім'ї – догляд родичів – реалізується родичами дитини, такими як бабусі, дідусі, тітки, дядьки чи двоюрідні брати і сестри, та є першим бажаним варіантом для забезпечення безпечного і турботливого середовища для дитини.

Крім того, виділяють спеціалізований, терапевтичний або медичний патронат, при якому дитина отримує спеціалізований догляд від кваліфікованих спеціалістів і опікунів або перерваний догляд, при якому опікуни забезпечують короткостроковий догляд (як правило, у вечірній час або вихідний) за дитиною, яка проживає в іншій прийомній сім'ї.

Положеннями федерального Закону про покращення усиновлення (далі – Закон) передбачено низку додаткових стимулів, спрямованих на заохочення розвитку інституту прийомної сім'ї, створення умов для влаштування дитини на постійне місце проживання до прийомних сімей, залучення до виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування, споріднених родичів. Окремі положення Закону регулюють організаційно-правові умови соціальної підтримки молоді віком від 18 років, а саме: на Штати покладається обов'язок щодо забезпечення фінансової підтримки молоді віком від 18 років до 21 року, яка перебувала на вихованні у прийомних сім'ях або була під опікою. Для отримання права на згаданий вид підтримки молоді люди повинні відповідати низці критеріїв: закінчити середню школу або еквівалентну програму; бути зарахованими до середньої або професійно-технічної школи; брати участь у заходах для розширення можливостей працевлаштування; мати медично підтверджену нездатність відповідати встановленим критеріям тощо. Крім того, молоді люди, які передані під опіку у віці 16 років або старше, мають право отримати ваучери на освіту і навчання. Із метою створення сприятливих умов для соціальної інтеграції молоді, позбавленої батьківського піклування, нормами Закону визначено низку заходів, які спрямовані на підтримку особи під час виходу з-під опіки. Зокрема, встановлено, що за 90 днів до того моменту, як особа залишиться без опіки, агентства із захисту прав дітей зобов'язані надати такій особі допомогу в розробці плану виходу з-під опіки. Такий план має містити конкретні пропозиції щодо житла, медичного страхування, отримання освіти, запровадження наставництва, а також допоміжних послуг, у тому числі щодо працевлаштування.

Зауважимо, що на виконання Закону на федеральному рівні і на рівні окремих штатів запроваджено програми соціальної підтримки молодих людей, які вийшли з-під опіки.

Наприклад, у штаті Каліфорнія діє програма Chafee Grant for Foster Youth (Chafee Grant)³⁸, якою передбачено виділення коштів молоді, що виховувалася в

³⁸ California Chafee Grant for Foster Youth. URL: https://chafee.csac.ca.gov/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw4MSzBhC8ARIsAPFOuyWdCvgSiM0VKP2ZQC5Ffw3pdpmuXKHnf871C_i3hHynPiwVRclxsVgaAv-ZEALw_wcB

прийомних сім'ях, у розмірі 5000 доларів на рік. За вимогами програми особа повинна: бути теперішнім або колишнім прийомним підлітком, підопічним державних органів опіки, проживати у прийомній сім'ї у віці від 16 років до 18 років; станом на 1 липня того року, в якому присуджується стипендія, особі ще не виповнилося 26 років; особа має бути зареєстрованою у відповідній професійно-технічній школі або коледжі; мати задовільний академічний прогрес. Стипендію Chafee Grant можна використати в будь-якому коледжі або університеті Каліфорнії, професійній або технічній школі. Стипендія Chafee Grant виплачується на період не більше п'яти років.

Висновки.

Загальною тенденцією державної політики щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є пріоритет сімейних форм виховання над інституційними. Більшість держав включили до положень національного законодавства міжнародний принцип про найкращі інтереси дітей щодо виховання вразливих категорій дітей у державних інституційних закладах інтернатного типу у виключних випадках, обґрунтовуючи це тим, що дитина повинна виховуватися в умовах, максимально наближених до життя в родині.

Законодавство ЄС не має уніфікованих приписів імперативного характеру щодо правового визначення форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Кожна держава-член ЄС застосовує в цьому питанні власне внутрішнє право (як правило – цивільне законодавство). Це пов'язано з тим, що згідно з положеннями Договору про ЄС наднаціональна інституція не має компетенції уніфікувати або гармонізувати матеріальне сімейне та спадкове право держав-членів. Тому всі правові акти ЄС із цього питання носять рекомендаційний характер, окрім заходів у сфері судової співпраці у цивільних справах, що мають транскордонні наслідки.

Детальний огляд законодавчих положень окремих держав-членів ЄС, які мають різне географічне розташування в Європейському регіоні (країни Балтії, Центральної та Західної Європи), і США засвідчив подібність законодавчого регулювання інституту опіки, за виключенням певних особливостей. Спільність підходів виявляється в пріоритеті сімейних форм виховання над інституційними, їх градації та визначенні. Зокрема, в Іспанії і США переважною формою сімейного патронату є прийомна сім'я, а поняття «дитячий будинок сімейного типу» відсутнє. Натомість, у Литві та Польщі передбачено таку форму сімейного патронату, як «сімейний дитячий будинок», «малий прийомний будинок сімейного типу». При цьому в Польщі це визначається як окрема форма сімейного патронату, відмінна від прийомної сім'ї, а в Литві – як вид прийомної сім'ї.

Зауважимо, що підхід, який застосовується в Литві та Польщі, є подібним до українського. Так, у положеннях статей 2561, 2565 Сімейного кодексу України розмежування між дефініціями «прийомна сім'я» і «дитячий будинок сімейного типу» полягає виключно в кількості дітей, які перебувають на вихованні (у першому випадку – від одного до чотирьох сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, у другому – від п'яти дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування).

Зарубіжний досвід ілюструє, що виховання у прийомних сім'ях триває до досягнення дитиною повноліття або настання інших юридичних фактів (одруження, емансипація). Попри це, держави продовжують надавати таким особам (зазвичай до настання 23 років) певні види соціально-економічних преференцій.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

* Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені у документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.